

RÁKÓCZI-EMLÉKÉV

„Iustam causam Deus non derelinquet”
(Isten az igaz ügyet nem hagyja el)

A Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári békeszerződés aláírásának 300. évfordulója alkalmából 2011-et Rákóczi-emlékévvé nyilvánították. Az évforduló kapcsán könyvtárunk három kamarakiállítással is csatlakozott a megemlékező rendezvények sorába. Az 1703 és 1711 közötti események képeken történő felidézésével, a kultusszal és a hamvak hazahozatalával kapcsolatos írásos emlékekkel, valamint a Rákóczi-induló történetének kottákkal, zenei átiratokkal való bemutatásával.

„A harcunkat megharcoltuk”
(a Rákóczi-szabadságharc emlékezete)

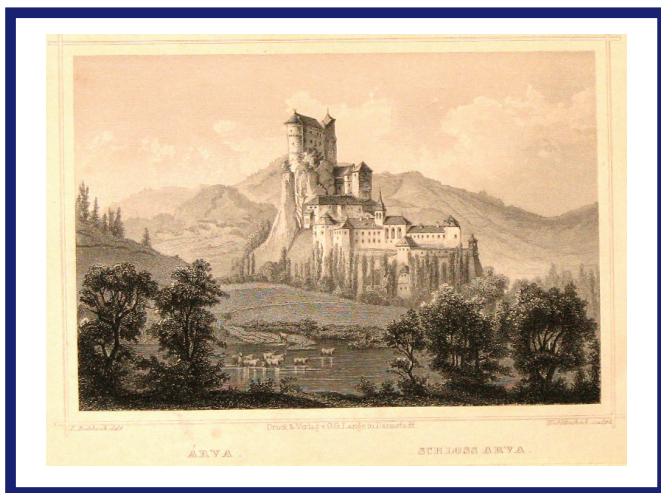
Az OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár előtti térben 2011. szeptember 20-ától 2012. március 30-áig megtekinthető „A harcunkat megharcoltuk” (*A Rákóczi-szabadságharc emlékezete*) című kamarakiállítás a Rákóczi-szabadságharc bukásának 300. évfordulójáról megemlékező, országos szinten több helyütt is rendezett ünnepségekhez kapcsolódik. A tárlat a Plakát- és Kisnyomtatványtár anyagán keresztül kívánja bemutatni és felidézni a Rákóczi-szabadságharc időszakát, koncentrálna az emlékezeti helyekre és személyekre.

A dokumentumtípusok tekintetében az anyagok széles körét: metszeteiket, litográfiákat, képeslapokat, ponyvákat, plakátokat, ex libriseket és egyéb kis- és aprónyomtatványokat vonultat fel. A kiállítást a történeti sík mellett gazdag irodalmi utalásrendszere teszi „többszólamúvá”, a kuruc költészet, ill. a kuruc korról szóló irodalmi művek-

ből vett idézetek által. A kiállítás címéül választott jelmondat Ady Endre első kuruc versének címe.

A kiállításon bemutatásra kerülő anyag történeti íve a szabadságharc kitörésén, Rákóczi Lengyelországból való hazahívásán (1703) keresztül a főbb csatahelyek, kuruc-labanc összecsapások, országgyűlések, a kivált-ságot települések bemutatásán át a szatmári béke megkötéséig (1711) terjed, de szerepelnek benne a száműzetés évei is. A szabadságharc jeles hadvezérei, emblematikus alakjai közt, portréik által felidéződik II. Rákóczi Ferenc, Bercsényi Miklós, Bottyán János, Esze Tamás, Vay Ádám alakja. Rákóczi hazatérését örökíti meg a ponyvairodalom egy remeke, a *Rákóczi hazatérése* című mű, melynek szerzője Rudits József. A vezérlő fejedelemmé választott Rákóczi személye az utókor szemében kultusz tárgya lett: „Hazánk szentje, szabadság vezére, /Sötét éjben fényes csillagunk!/ Oh Rákóczi, kinek emlékére/ Lángolunk és sírva fakadunk!” (Petőfi Sándor: Rákóczi, 1848. ápr. 21.)

A kuruc kor nevezetes várait (Árva, Huszt, Sümeg, Esztergom, Kassa, Marosvásárhely stb.) L. Rohbock (1820–1880) német festő, grafikus metszetei révén csodálhatjuk. E várak többsége a szabadságharc első éveiben már kuruc kézre került, így ezek több éven át bázisként funkcionáltak, míg pl. Kassa és Marosvásárhely birtoklásáért sokszor nehéz, váltakozó kimenetelű küzdelem folyt.

Árva vára, L. Rohbock metszete

A szabadságharc alatt Eger volt a felszabadult országrész központja, II. Rákóczi Ferenc fejedelem itt rendezte be főhadiszállását. Bár 1702-ben elrendelték a vár megsemmisítését, csak a külső várrészt bontották le, Rákóczi pedig parancsot adott a vár megerősítésére. Az egri vár kiállításon szereplő látképe Georgius Houfnaglius nevéhez kötődik, de a kép jobb sarkában található felirat szerint ő csu-

pán publikálójá volt a műnek, nem a szerzője. Az eredeti rajz készítője a helyszínen dolgozhatott, mert a látkép nagyon részletgazdag és pontos, összevethető a várról készült számítógépes rekonstrukcióval. A vár

alatt a város részlete látható, az Eger patak-
kal. A rézmetszet keltezése 1617, de valójá-
ban előbb készült, mivel a kép a vár bástyás
rendszerű átépítését, az 1588-as állapotot
tükrözi.

A csatahelyszínek közül az első, még
vesztes dolhai csata (1703. június 7.) hely-
színét, ill. a szabadságharc első győztes üt-
közétet jelölő tiszaujlaki turulos emlékmű-
vet (1703. július 14.) képeslapok idézik,
hasonlóan a fontosabb országos gyűlések
helyszíneire (Gyulafehérvár, Szécsény,
Huszt, Marosvásárhely, Ónod, Sárospatak,
Szerencs, Salánk). Ezek közül kiemelkedik
az 1707-es ónodi országgyűlés, melynek
valódi színtere az Ónod mezőváros közeli
körömi mező volt. Itt mondták ki a detroni-
zációt, a Habsburg-ház trónfosztását. Rozsnyót
a Rákóczi-örtoronnyal Tichy Kálmán metszetén cso-
dálhatjuk. A város sokáig a szabadságharc hadiipa-
ri központja volt. Rákóczi, szolgálataik jutalmául,
több helységet ruházott fel hajdú kiváltsággal: Göncöt
(1706), Simontornyt (1707) és Tarpát (1708). A kiállí-
táson látható, Gönc részére nyújtott hajdúvárosi kivált-
ságlevél szövege pontosan körülhatárolja a város jogait és
kötelességeit.

Gönc hajdúvárosi kiváltságlevelé

csétlenebb következményei” – írta II. Rákóczi Ferenc
fejedelemlírátaiban. E vereség után következett
be Ocskay árulása, majd Érsekújvár főterén való kivég-
zése. (Ezen eseményeket örökíti meg *Az áruló bűnhö-
dése* című ponyva.) Képeket láthatunk az 1710-es
romhányi csatavesztésről, betekintést kaphatunk az
1711. április 30-án kötött szatmári béke pontjaiba, ill.
a szatmári hűségeskü szövegébe. A száműzetés éveiből

Rákóczi mellett kiemelt szerepet kap
Mikes Kelemen személye, a helyszínek
közül pedig a törökországi Rodostó, ahol
egész utcát bocsátottak a száműzöttek ren-
delkezésére.

Külön tárlóban elhelyezve szóróanyagok,
kisnyomtatványok, képeslapok, ex librisek
mutatják be a szabadságharc kultuszát,
a főbb emlékezeti éveket (1903, 1906,
1935, 1953, 1976, 1985), köztük kiemelten
II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvai-
nak 1906-os újratemetését a kassai dóm al-
templomában. A dokumentumok közül kü-
lön egységet képeznek a Rákóczit és korát
felidézõ emlék ex librisek, melyek többsége a
2011-es, 300. évforduló alkalmából készült,
a grafikusok közt a kortárs művészek széles

körével: Csiby Mihály, Imets László, Kerékgyártó
László, Kóhegyi Gyula, Ürmös Péter, Varga Edit,
Vecserka Zsolt (a megrendelő: Vasné Tóth Kornélia).

A kiállításon felvonultatott plakátok közül több
a *Rákóczi hadnagya* című filmet, annak szereplőit, jele-
neteit tárja elénk, de a XX. század nevesebb Rákóczi-
kiállításaiába, a sárospataki Rákóczi Múzeum rendez-
vényeibe, a Rákóczi-emlékkönyvbe stb. is betekintést
kaphatunk. A jelen tárlat címadó plakátja az 1903-as
kassai Rákóczi ereklyekiállítás meghirdető plakátot
idézi, mely szintén szerepel a kiállításon.

Ex libris Vasné Tóth Kornélia, grafikus Ürmös Péter

A csatavesztések helyszínei közül is többet képesla-
pok mutatnak be. A külfölddel folytatott tárgyalások
nem hoztak sok sikert, fokozatosan bomlani kezdett
a szabadságharc tábora, egyre több lett az árulás, a vere-
ség. Az 1705-ös zsigódi vereség Erdély elvesztését hozta
a kurucok számára. Az 1708. augusztus 3-ai trencsényi
csatavesztés már előre vetítette a szabadságharc buká-
sát. „Soha még vereség ennél szégyenletesebb és számalma-
sabb nem volt, és nem is voltak még csatavesztésnek szeren-

A tárlat az emlékezet helyeinek, a korszak emblematikus alakjainak felidézésével hozzájárul a szabadságharc időszakához, a kuruc korról való nemzeti emlékezet ápolásához, mindezt a jelen kor aktuális értékítéletével. A Rákóczi-szabadságharc a Habsburgok abszolutisztikus kísérletének áldozatául eső Magyarország valóságos kérdéseit fogalmazta meg, melyek közül a legfontosabb a szabadság kérdése volt. A szatmári béke, a szabadságharcot közös megegyezéssel lezáró békeegyezmény, a bécsi abszolutista uralkodóház és a magyar rendi alkotmányosság közötti kompromisszum eredményeként született. A magyar rendek lemondtak az ország függetlenségéről, cserébe a bécsi udvar lemondott Magyarország területén az abszolutista kormányzatról, vagyis elismerte az országnak a Habsburg-birodalmon belüli rendi önállóságát. Méltán állíthatjuk tehát Ady szavaival, a kiállítás címére visszaulva: „*Mi a harcunkat megharcoltuk...*”.

Vasné Tóth Kornélia

vasne-toth.kornelia.at.oszk.hu

„Hamvainak elhozása végett elzarándokolnánk szívesen”

(dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak hazahozataláról)

A nemzeti könyvtár VII. szintjén, a katalógustér központi tájékoztatás előtti területén, 2011. szeptember 23-tól új kiállítási területet hoztunk létre. Célunk, hogy egy permanensen működő kamarakiállítás keretében felhívjuk a könyvtárlátogatók és kollégák figyelmét a jeles napokra, eseményekre, évfordulókra.

A sorozat első kiállításának témája a Rákóczi Emlékév zárórendezvényeihez kapcsolódik: 105 évvel ezelőtt, 1906. október 27-én Orsovánál lépte át a magyar határt az feldíszített szerelvény, mely II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvait hozta haza. Az országos ünnepek keretében két városban rendeztek nagyszabású gyászmennet: Budapesten és Kassán. A jeles eseményeket a kiállítás korabeli nyomtatványok, fotók és mozgókép segítségével eleveníti fel. A hamvak hazahozatala – a millenniumi ünnepek záróakkordjaként – a Rákóczi-kultusz csúcspontja volt. Ennek kapcsán érdemes néhány szót szólni a kultusz kibontakozásáról is.

A Habsburg abszolutizmus korában tilos volt Rákóczi nevét említeni, vagy megemlékezni róla. A magyar országgyűlés 1715. évi 49. törvénycikkében hazaárulónak, a haza ellenségének nyilvánította a kurucok vezérét és társait. A 18. század utolsó éveiben, II. József elnémetesítő politikájának nyomása alól szabadulva,

a nemzeti öntudat egyik megnyilvánulásaként bontakozott ki a Nagyságos Fejedelem kultusza. Később a magyar közéletet átható lelkesedés alábbhagyott, és majd csak a reformkorban tért vissza újra az irodalom területén. A cenzúra élénk figyelmétől kísérve, Vörösmarty a feledés ellen írta *Mikés búja* című költeményében a következő sorokat:

*Árva hazád tiltott nevedet nem zengheti többé.
Vajha ne érezd ezt a súlyos földnek alatta,
S hogy fejedelmi porod nincs emlékezve, ne tudjad:
Ím élő emlék vagyok én, bú rajtam az írás,
És ha magyar tán még e gyászos földre vetődik,
Elmondom neki: „Itt nyugszik fejedelme hazádnak,
Számkivetett onnan, mert nem vala benne szabadság.”*

A 1848-as forradalom napjaiban, Petőfi immár szabadon idézhette meg a fejedelem emlékét *Rákóczi* című versében:

*Az ügy, melynek katonája voltál,
Nemsokára diadalmat ül,
De te nem lész itt a diadalnál,
Nem jöhetsz el a sír mélyibül.*

*Hamvainak elhozása végett
Elzarándokolnánk szívesen,
De hol tetted le a földre téged,
Hol sírod? nem tudja senki sem!*

Az idézett vers néhány sora adta a kiállítás címét is, jelezve azt a folyamatot, amely a hamvak hazahozatalának óhaja szintjéről a megvalósulásig tartott. A kiegyezéshez vezető enyhülés időszaka kellett ahhoz, hogy kutatási céllal tudósok merészkedjenek a törökországi sírokhoz. Elsőként, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából, 1862-ben Kubinyi Ferenc, Henszlmann Imre és Ipolyi Arnold utazott Törökországba. Tudományos kutatásuk fő célja Mátyás király elhurcolt Corvináinak felkutatása volt. A konstantinápolyi szultáni könyvtárban sikerült több régi kódexet Corvinaként beazonosítani. (Ezekből ajándékozott vissza a szultán 1869-ben és 1877-ben néhány példányt.) Kubinyiék Konstantinápolyból, a bécsi konzul unszolására – a felkínált lehetőséget hivatalos engedélynek tekintve – Rodostóba kirándultak egy napra, ahol az idő rövidege és a meghatottság miatt csak részleges kutatásokat végezhetek.

1888-ban Thaly Kálmán a három tudós nyomdokain, elbeszéléseik és leírásaik alapján indult el feltérképezni a helyszíneket. Rodostóban a helyi görög templomban részletesen leírta Bercsényi Miklós, Eszterházy Antal és Sibrik Miklós főurak sírköveit. Nikodémiában (Izmid) felkereste az örmény temetőt és beazonosította Thököly Imre sírját. 1889-ben Thaly egy ötfős Corvinakutató bizottság tagjaként tért vissza Konstantinápolyba. Miután megszerezte a sírok feltárásához szükséges

engedélyeket, Fraknói Vilmostal együtt – azonosítás céljából – a lazaristák Szent Benedek templomában felnyitotta II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona, Rákóczi József és Bercsényiné Csáky Krisztina sírját. Rodostóban és Nikodémiában ugyanakkor nem végezte el a földi maradványok agnoszkálását. Thaly hazatérése után politikusként, tudósként minden megmozgatott a hamvak hazahozatala érdekében.

1903-ban Szádeczky Lajosnak Rodostóban – hivatalos engedély nélkül – sikerült kieszközölnie Bercsényi Miklós sírjának feltárását.

1904-ben Ferenc József engedélyt adott II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak hazahozatalára. Tisza István miniszterelnök megbízásából Thallóczy Lajos utazott Törökországba a hamvak hazaszállításának előkészítésére. Vele tartott Edvi Illés Aladár akadémiai rajztanár és Forster Jenő magántitkár is. Az előkészületek során Rodostóból és Nikodémiából a földi maradványokat és sírköveket a konstantinápolyi lazaristák templomába vitték.

1906. október 17-18-án a magyar delegáció tagjai – Thaly Kálmán, Forster Gyula, Fraknói Vilmos, Thallóczy Lajos, Török Aurél, Forster Jenő és Kolossa Ferenc – ünnepélyes keretek között átvették a hamvakat Francois Lobry rendfőnöktől a konstantinápolyi Szent Benedek templomban. A magyar országgyűlés október 23-án törölte az 1715. évi 49-ik törvénycikknek a Rákóczit és társait megbélyegző részeit, s az uralkodó már másnap szentesítette a határozatot. Ugyanaznap indult útnak a hajó Konstantinápolyból, fedélzetén **II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona, Thököly Imre, Rákóczi József, Bercsényi Miklós, Bercsényiné Csáky Krisztina, Eszterházy Antal és Sibrik Miklós** hamvaival. Október 25-én a hajó befutott Konstanca kikötőjébe, majd a koporsókat és a sírköveket egy feldíszített különvonatra rakták át.

Október 27-én, reggel 8 óra 20 perckor Orsovánál a szerelvény magyar földre érkezett, ahol a kormány tagjai, élükön Wekerle Sándor miniszterelnökkel, ünnepélyes keretek között vették át a hamvakat. Másnap, reggel 8 óra 34 perckor futott be a vonat a budapesti Keleti pályaudvarra. Az érkezőket Bárczy István polgármester fogadta. A koporsókat díszes hintókra rakták, és a gyászmenet a Kerepesi (ez időtől Rákóczi) úton vonult a Szent István bazilikába, illetve Thököly hamvaival külön a Deák téri evangélikus templomba. A vonat este 8 órakor indult Kassára, ahová október 29-én hajnalban érkezett meg. II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona, Rákóczi József, Bercsényi Miklós és neje Csáky Krisztina, Eszterházy Antal valamint Sibrik Miklós hamvait a Szent Erzsébet dombon helyezték örök nyugalomra. Thököly Imre hamvait október 30-án, végakarátának megfelelően Késmárkra vitték, és az új evangélikus templomban helyezték végső nyugalomra.

A négy tárlóban elhelyezett dokumentumok közül említésre méltó néhány kuriózum:

A hamvak hazahozatalának előmozdításában orosz-lánrészt vállaló Thaly Kálmánnak két műve is látható. *A II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága* című, 1881-ben kiadott, díszes, bordó kötésű, aranyozott szegélyű könyvét Kossuth Lajosnak dedikálta. Az ajánlás egy négysorossal indul, amelyben a szerző párhuzamba állítja a két államférfi életpályáját:

Mily ádáz a balsors hatalma

Fáj tudni és érezni kín;

Dicső pályáitok jutalma:

Régen Rodostó, ma – Turin!

A Rákóczi-emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak föltalálása című 1893-ban kiadott művének egy olyan példányát őrizi a nemzeti könyvtár, melybe a hamvak hazahozatalával a magyar kormány által hivatalosan megbízott Thallóczy Lajosnak a következő bejegyzését olvashatjuk: *Ez a példány volt velem 1904. okt. 4 – decz. 29. konstantinápolyi utamban és ezt tétetem Thököly Imre hamvai elé az ismidti örmény templom szentélyében Stepan Hovagnimian érsek 1904. decz. 22-23. éjjel. Thallóczy – Itt látható még 1906. október 5 – november 7. között vezetett útinaplójának korrektúrapéldánya, a szerző javításaival és kézjegyével.*

A hamvak végső nyughelyének otthont adó kassai Szent Erzsébet dómról 1936-ban jelent meg egy monográfia Wick Béla tollából. A kiállított példány címlapján a következő ajánlás olvasható: *Méltóságos Szendy Károly Budapest székesfőváros polgármesterének, hálatelt szívvel és szeretettel, az édes anyországához visszacsatolt Kassa törvényhatósági joggal felruházott sz. kir. város polgármestere Kassa 1939. január hó 21-én. – A történelem sodrában rövid időre Rákóczi hamvai ismét hazatértek.*

A budapesti és kassai felvonulásokat megörökítő 1906-os mozgókép-felvételeket az OSZK Történeti Interjúk Tára jóvoltából tekinthet meg.

Elbe István
elbe.at.oszk.hu

A Rákóczi-induló

Szép hagyomány, hogy a Zeneműtár minden esztendőben kisebb kamarakiállítással emlékezik meg a legfontosabb zenei évfordulókról – így 2011-ben Liszt Ferenc születésének bicentenáriumáról. Minthogy azonban a nemzeti könyvtár társrendezőként jegyzi az idei év legjelentősebb hazai Liszt-tárlatát (az erről szóló beszámolót ld. a *Liszt és a társművészetek* című írásban), úgy éreztük, a Zeneműtár folyosóján bemutatán-

dó kiállításunkat ezúttal önismétlés volna „csak” Lisztnek szentelni. Ehelyett – az év egy másik fontos évfordulójához kapcsolódva – a Rákóczi-induló történetének rövid áttekintésére vállalkoztunk, mely ugyanakkor több szállal kapcsolódik Liszt személyéhez is.

A látogatók mindenekelőtt a változataiban egészen a 17. század közepéig visszakövethető dallam kialakulásával ismerkedhetnek meg, különös tekintettel Nikolaus Scholl katonakarmester szerepére, aki feltehetőleg a neves primás, Bihari János játékát lejegyezve és továbbkomponálva alakította ki az induló ma ismert formáját. Az 1820-as években Bécsben már nyomtatásban is megjelent „Rakoczy-Marsch” az ifjúkorában még elsősorban zongoraművészként ismert Erkel Ferenc szívéhez is közel állt: a '30-as években több ízben is variációkat játszott a dallamra, s egyik feldolgozását Wagner József már 1840 januárjában kiadta. Utóbbi nyomtatvány címlapján egyébként *Emlékül Liszt Ferenczre* felirat szerepel, a január 4-én a Pesti Magyar Színházban adott nevezetes koncert után ugyanis a cenzúra megakadályozta Liszt saját feldolgozásának megjelenését, s így Erkel kiadványa – részben a virtuóz kolléga stílusát is utánozva – előbbi „pótlására” tett kísérletet. Liszt 1840-ben játszott változata (amelynek autográfja kiállításunk egyik ékköve) végleg kéziratban maradt, a későbbi évtizedekben azonban a zeneszerző számos további Rákóczi-feldolgozást készített, melyek közül a vitrinekben az 1851-ben Lipcsében megjelent „népszerű kiadást”, a *Magyar rapszódia*k sorozat 15. darabjaként ismertté lett változatot, valamint az 1865 augusztusában éppen Pesten bemutatott zenekari átíratot mutatjuk be. Utóbbit egyébként Liszt végül csak 1871-ben, Berlioz halála után jelentette

meg, hiszen udvariatlannak találta volna versenyre kelni barátja közismert – s éppen Lisztnek szóló ajánlással ellátott – zenekari feldolgozásával. (Látogatóink Berlioz szerzői kéziratát is eredetiben tanulmányozhatják, e különleges értékű dokumentum ugyanis a 20. század elején Erkel Ferenc hagyatékából az Országos Széchényi Könyvtárba került.) Berlioz máig népszerű feldolgozása egyébként a szabadságharc bukása után egy évtizeden át nem szólalhatott meg nyilvánosan Magyarországon – amikor pedig az osztrák csapatok Itáliában elszenvedett vereségeit követő politikai enyhülésnek köszönhetően 1859-ben végre ismét műsorra tűzhetette a Filharmóniai Társaság zenekara, először a szándékoltan félrevezető *Pesti emlék* címmel került fel a plakátokra.

Az 1860-as évektől fogva áttekinthetetlenül megsza-
porodtak a Rákóczi-induló feldolgozásai, így az olvasó-
terem két vitrinjében (a kiállításához csatolt amolyan
„ráadásként”) a mű későbbi befogadástörténetének
csupán egyetlen aspektusát mutatjuk be: a hangszeres
dallamra utólag „ráhúzott” különféle szövegeket. Míg
az 1860-as, '70-es évek szövegei még az ideális hazasze-
retetet hangsúlyozzák („*Üdv, hazánkön égi fény, / Nem-
zet öre, tiszta lény*”), a 20. század kezdetén már harcia-
sabb a tónus („*Rajta magyar, jön az ellenség / Védd
a hazát, örök igazát*”), a Trianon után született, máig
közismert szövegből pedig süt a reváns vágya: „*Magya-
rok Istene, rontsd a labanc hadát! / Közéleg az óra, csatari-
adóra, / Hogy a magyar akarata, csatavasa, viadala / ment-
se meg a szomorú hazát! / Magyarok, hej!*”

Mikusi Balázs
mikusi.at.oszk.hu